

MÜASİR İNGİLİS ƏDƏBİ DİLİNDƏ ASSİMLYASIYA PROSESİ

İngilis dili erkən orta əsrlərdə anqlo-sakson dillərinin törəməsi kimi yaranmışdır. “Böyük Britaniyada yaşayan tayfalar tam məskunlaşdıqdan sonra və Britaniya İmperiyasının ərazi artımı ilə ingilis dili Asiya, Afrika, Şimali Amerika və Avstraliyaya yayıldı. Britaniya müstəmləkələri müstəqillik əldə etdikdən sonra ingilis dili ya əhalinin əksəriyyətinin (ABŞ, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya) doğma dili, ya da rəsmi dillərdən biri (Hindistan, Nigeriya) olaraq qalırdı. Sabit söz normalarının meydana gəlməsində müasir ingilis dilinin yaranması üçün əsas oldu” (1, 23). Dildə olan arxaik qrammatik qaydalarda dəyişiklik aparıldı, fonetika sadələşdirilirdi və bu gün bizə məlum olan ingilis dilinin müasir forması təşəkkül tapmağa başladı. XVIII əsrin ortalarında Samuel Conson tərəfindən yaradılmış “İngilis dilinin izahlı lüğəti” nəşr olundu. Bu nəşr dilçilər tərəfindən New English-i Early New English-dən ayıran sərhəd kimi qəbul edilir. Conson tərəfindən sistemləşdirilən yazı qayda normaları, ingilis dilinin inkişafına təkan verdi.

Dildə assimilyasiya-səs uyuşması səslərin sonluq və başlanğıc mərhələlərinin əsasında baş verir.

“Assimilation occurs when a phoneme (sound) in one word causes a change in a sound in a neighbouring word. For example, try saying the following pairs of words: in Bath last year Hyde Park

We’ll notice that the last sound of the first word changes in each case. The /n/ sound becomes /m/, /t/ becomes /tʃ/ and /d/ becomes /b/.”

Assimilyasiya ayrı-ayrı şəxslərin və ya qrupların dominant mədəniyyətin aspektlərini mənimsəmə prosesini nəzərdə tutur.

“Assimilyasiya - yeni məlumatların dünya haqqında mövcud anlayışınıza uyğunlaşdırılmasının koqnitiv prosesidir. Mahiyyət etibarilə, yeni bir şeylə rastlaşanda onu artıq bildiyimiz anlaşımlarla müqayisə edərək anlamağa çalışırıq”(2,34). Certainly! Assimilation in English refers to the process by which a speech sound becomes similar or identical to a neighboring sound. Here are a few examples:

Partial Assimilation:

In the phrase “ten bikes,” the normal colloquial pronunciation would be /tem baiks/, where the /n/ sound has assimilated to the following /b/, adopting its bilabiality (becoming /m/), but not its plosiveness.

Similarly, in “ten mice,” the /n/ sound is now identical with the /m/ that influenced it, resulting in /tem mais/.

Alveolar Nasal Assimilation:

Many adults and children assimilate the place of articulation of the nasal to the following labial consonant in the word “sandwich.” For example:

“sandwich” /sænwiç/ → /sæmwiç/ (where /n/ assimilates to /m/ by changing the alveolar to a bilabial)

Yer üzündə mövcud olan dillər mütəmadi olaraq bir-biri ilə əlaqədədir, bu əlaqələrin nəticələrini isə dilçiliyin sosiolinqvistika sahəsi öyrənir. Dillərin inkişafı və dəyişməsi anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Hər bir dəyişiklik hələ inkişaf demək deyildir. İnkişafdan yalnız dil sisteminin mürəkkəbləşməsi şəraitində bəhs etmək olar. Bundan başqa, “Dilin inkişafının müəyyən mərhələlərində baş verən dəyişmələr təkcə dilin daxili inkişaf qanunları ilə izahını tapmır. Bu dəyişmələr xalqın ümumi tarixi inkişaf kontekstində öyrənilir. Hər bir xalqın öz dili olduğu kimi, öz tarixi, öz yaşayış ərazisi vardır. Bu üç amilin qarşılıqlı təsiri dil əlaqələri üçün əsas yaradır”. (1.s.2) İngilis dilinin fonetikasi özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bildiyimiz kimi İngilis əlifbasında 26 hərflər və 44 səs mövcuddur. Bu səslər müxtəlif assimilyasiya prosesinin nəticəsidir.

Sait səslərin assimilyasiyası, səslərin bir-birinə yaxınlaşması və birləşməsi prosesidir. Bu, səslərin tələffüzünü daha asan və doğru etmək üçün əhəmiyyətli bir məsələdir. Assimilyasiya, səslərin bir sözün sonunda və ya başında digər səslərlə uyğunlaşmasını ifadə edir. Məsələn, “handbag” sözündə “d” səsi “g” səmindən təsirlənir və “hæmbæg” kimi tələffüz olunur. Monofonqlar, bir və ya daha çox səs birliyinin eyni səsə çevrilməsi prosesidir. Bu proses, səs birliyinin yanındakı səsə uyğun gəlməsi ilə baş verir. Məsələn, “k” səsi “p” səsinə çevrilə bilər. Bu, dilin səslərinin təsir altında bir-birinə yaxınlaşmasının nəticəsidir.

Diftonqların assimilyasiyası, iki fərqli səs bir araya gəldikdə bir səsin digərinin tərkib hissəsi kimi dəyişməsi prosesidir. Bu, səslərin daha rahat və sürətli ifadə edilməsinə imkan verir. Məsələn, “hand” sözündə “n” səsi “m” səsinə yaxınlaşır və “hænd” kimi ifadə olunur.

İngilis dilinin fonetikasını Azərbaycan və Rus dilləri ilə müqayisədə nəzərdən keçirsək assimilyasiya prosesini başa düşə bilərik. Bildiyimiz kimi Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində açıq və qapalı hecalar mövcuddur bu zaman ingilis dilində sait hərflərin ikili səslənməsinin şahidi olurduq

A a hərfi [ei] – [ey] plane, plate, take – açıq heca

Qapalı hecada isə [æ] – [ə] kimi oxunur – map, mat, hand

Rus dilində isə [æ] səsi olmadığı üçün assimilyasiyaya uğraşaraq daha çox [ə]

kimi tələffüz edilir [map-мәп, cat-кәт, sat-сәт]

İngilis əlifbasında Hh hərfi [h] azərbaycan dilində qarşılıqlı olaraq h səsi ilə uğulaşır

Helen- Həmid hen- hər, rus dili ilə müqayisə etsək o dildə h səsi yoxdur, və rusdilli insanlar onu “x” səsi ilə

²³ Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut nasirovatutkan@yahoo.com

tələffüz edirlər

Helen-Xelen, hand-xend və s.

Song, sing sözlərinin tələffüzündə “ng” sonor səslər kimi qəbul edilmişdir-yəni burun səsləri.

Azərbaycan ədəbi dilində belə səslər yoxdur. Bu səslər dialekt və şivələrimizdə işlənən səslərlə müqayisə oluna belə bilər. “Mana” “Sana” kimi yerli şivələrdən istifadə oluna bilər. Bütün dillərdə olduğu kimi, ingilis dilində də samitlər fəal danışıq üzvlərinin iştirakına, əmələ gəlmə yerinə və s. görə bir-birindən fərqlənir və müxtəlif qruplar təşkil edir. Azərbaycan dilində qarşılığı olmayan ingilis dili samitləri istər fizioloji, istərsə də akustik cəhətdən Azərbaycan dilində danışanlar üçün bir sıra problemlər yaradır. Belə ki, onların bəzisini tələffüz etmək üçün azərbaycanlılarda heç bir vərdiş yoxdur. Bu səslər rus dilində də olmadığından akustik cəhətdən də azərbaycanlılar tərəfindən çox çətin qavranılır. Məhz buna görə də, Azərbaycan dilində qarşılığı olmayan ingilis samitləri bəhsi bir qədər spesifik xarakter daşıyır.

Belə ki, bu samitlərin Azərbaycan dilində müqayisə obyektləri yoxdur. Azərbaycan dilində qarşılığı olmayan ingilis samitləri aşağıdakılardır: [θ], [ð], [w], [ŋ], Bunlardan [θ] və [ð] dışarası samitlərdir. [θ], [ð] samitləri ingilis dilində “th” hərf birləşməsi ilə göstərilir. [θ], [ð] dilucu, dışarası novlu samitlərdir, onlar Azərbaycan ədəbi dilində heç bir samit səsə uyğun gəlmir. Azərbaycanlı tələbələr bu səslərin tələffüzündə buraxdıqları səhlər aşağıdakılardan ibarətdir. Onların əksəriyyəti [θ] səsini [t] kimi, [ð] səsini isə [d] kimi tələffüz edirlər: Məsələn: thank [θæŋk]- [tæŋk], three [θri:] – [tri:] kimi, the [ðə] – [de], this [ðis] – [dis] kimi, that [ðæt] – [dæt] kimi. Orta məktəbi qurtaranlar arasında [θ] səsini [s] kimi, [ð] səsini [z] kimi tələffüz edənlər də çoxdur. Məsələn, three [θri] – [sri], [θæŋk] – [sæŋk] kimi, the [ðə] – [ze], that [ðæt] – [zæt], those [ðouz] – [zouz] kimi və s. Bu səsləri düzgün tələffüz etmək üçün birinci növbədə onların təsvirini vermək lazımdır. Bunun üçün isə həmin dilönlü, apikal, novlu [θ] və [ð] samitlərinin dörd mərhələdən ibarət tələffüz qaydasını öyrənmək lazımdır. Bunun üçün: a) dodaqlar azacıq kənara çəkilir və dişlər bir-birinə yaxınlaşır. b) ağız bir qədər açılır c) dilin ucu dişlərin arasından azca çölə çıxır d) hava axını dil və diş arasında əmələ gəlmiş hamar novdan keçir Bu mərhələdən sonra ingilis dilindəki [θ] və [ð] səsləri alınır. Çalışmaq lazımdır ki, bu səslərin tələffüzü zamanı [t], [d], [s], [z], [l], [f] səsləri alınmasın və onların tələffüzündə dodaqlar iştirak etməsin. Azərbaycan dilli şəxslər üçün çətinlik yaradan samitlərdən biri də [w] səsidir. Bu samit səs də Azərbaycan ədəbi dilində olmadığından onu ya dodaq-diş, novlu, cingiltili [v] kimi, ya arxa sıra, dodaqlanan [y] saiti, yaxud da ön sıra, dodaqlanan [ɣ] saiti kimi tələffüz edirlər, məsələn: what [wət] [vət] [yət] və ya [ɣət]. Hər uç halda bu, ciddi səhvdır və ingilis dilində olan [w] səsini əsla ifadə etmir. [w] samiti qoşadodaq, ikinci arxa keçidli orta sonat samitdir. Bu səsi düzgün tələffüz etmək üçün aşağıdakı qaydaları yadda saxlamaq vacibdir: 1. Dodaqlar son dərəcədə gərgin dairəvi vəziyyət alır və azacıq irəli uzanır. Beləliklə, çox və ya az dərəcədə dairəvi dar nov əmələ gəlir. 2. Eyni zamanda dilin arxa hissəsi yuxarı dartılaraq yumşaq damağa doğru qalxır. Beləliklə, [w] samitinin başlanğıc məxrəci çox dodaqlanan qapalı [u] saitinin məxrəcinə oxşayır. [w] səsini tələffüzünü öyrənərkən çalışmaq lazımdır ki, alt dodaq yuxarı dişlərə dəyməsin. Çünki bu halda [w] səsi əvəzinə [v] samiti əmələ gələr ki, bu həm tələffüz, həm də fonoloji səhvə səbəb olar. Məsələn: wheel [wi:l] (çarx) və veel [vi:l] (dana əti). İngilis dilində qarşılığı olmayan Azərbaycan dili samitləri aşağıdakılardır: [k], [g], [x], [ğ]. Qeyd etmək lazımdır ki, [x] istisna olmaqla, bu samitlər

Avropa dillərində yoxdur və ümumiyyətlə, dünya dillərində çox az yayılmışdır. [ğ] səsi Azərbaycan dilinə məxsus spesefik fonemlərdən biridir.

“AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ QARŞILIQLARI OLMAYAN SAMİTLƏR” adlı məqaləsində həmkarımız dilçi filoloq NƏCƏFOVA ŞƏFİQƏ YUSUF qızı belə bir fikir söyləmişdir: “Avropa dillərindən demək olar ki, heç birində bu səsə bənzər samit mövcud deyildir”. Biz fikirlə razılaşıraq, sadəcə bir haşiyəyə çıxmaq istərdik, Avropa dillərindən olan fransız dilində ədəbi dildə olmasa da Parisin şimal hissəsində yaşayan fransızların şivəsində “r” hərfi “ğ” kimi tələffüz olunur.” Paris is the the capital of France” cümləsi fransız dilində belə yazılı “Paris est une capitale de la France” Belə sələnir(Pağı etün capital dö lya Fğans)- Bu səs [x] səsindən özünün ancaq cingiltili olması ilə fərqlənir; bunların arasında olan akustik və fizioloji fərq yalnız bundan ibarətdir.

“Qeyd edək ki, [ğ] səsi novlu samitdən daha çox titrək samitdir. Yalnız söz axırında o, novlu samit kimi çıxış edir. Ümumiyyətlə, maneənin dərəcəsi prinsipinə görə, [ğ] samitinin geniş tədqiqata ehtiyacı vardır. Lakin [x] və [ğ] səsləri arasında işlənmə dairəsi nöqtəyi-nəzərdən çox böyük fərqlər vardır. Belə ki, [x] səsi sözün hər yerində gələ bilər, [ğ] səsi yalnız sözün müəyyən yerində işləne bilər.”(3,24)

Bu səs söz ortasında və təkhecalı sözlərin axırında işlənir; məsələn: bağı, ağı, yağ, doğma, qarğa, lovğa və s. Dilimizdəki [ğ] səsini ikinci xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o yalnız qalın saitlərin əhatəsində özünü göstərə bilər. Əlbəttə, başqa dillərdən keçmiş “məşğələ”, “rəğbət” və başqa bir neçə bu kimi sözlər müstəsna təşkil edir

In spoken discourse the boundaries between words are very often not clear-cut. Words and sounds are lost and linked together in different ways to enable us to articulate with minimal movement.

This is one of the reasons learners find spoken discourse more difficult to understand than written discourse. At higher levels it is often not a lack of vocabulary which prevents understanding, but lack of ability to deal with these features of connected speech.

Native speakers are more able to use top-down processing to decide whether what they have heard is **red dye** or **red eye**.

Assimilation occurs when a phoneme (sound) in one word causes a change in a sound in a neighbouring word. For example, try saying the following pairs of words:

in Bath Last year Hyde Park

You'll notice that the last sound of the first word changes in each case. The /n/ sound becomes /m/, /t/ becomes /tʃ/ and /d/ becomes /b/.

“**Elision** is the loss of a phoneme, most commonly the last phoneme of a word, and most commonly the /t/ and /d/ sounds. Have a look at these examples:

left back stand by looked back I must go

In each case the last phoneme of the first word is elided (lost). In the most simple terms, the reason is that the time and effort required to change the mouth position from the /t/ to the /b/ sound (as in the first example) or the /t/ to the /g/ sound (as in the last example) is too great!” (4,78)

Delayed plosion: Our “red dye” and “red eye” is an example of this. To articulate “red dye”, we must take a very short pause before the /d/ sound. The /d/ is an example of a **plosive**, consonant sounds where the vocal tract stops all airflow. Other examples are /b/, /d/, /g/, /p/, /t/ and /k/. This pause before the plosive gives us the name of this feature, delayed plosion. Another example: the **right tie** (delay) – the **right eye** (no delay) **In catenation** the last consonant of the first word is joined to the vowel sound at the start of the second word. For example: pick it up – (learners will hear something like pi ki tup) what is it – (learners will hear something like wo ti zit)

The r-intrusion happens in British English. It is viewed substandard in general (standard) American English. In American English, /j/ intrusion happens between two high vowels, and /w/ intrusion happens between two low vowels.

/j/ occurs when connecting /i/ to other vowels. That's why we pronounce ‘the’ with /i/ when connecting to a vowel (e.g. ‘the air’). **Note** that several diphthongs end in /i/ and connect accordingly. /w/ occurs whenever we connect /u/ to a vowel, which is why we pronounce ‘to’ /tu/ before vowels (we generally use a schwa before consonants).

Note that diphthongs /əʊ/ and /aʊ/ end in /u/ (more or less) and connect accordingly. All other vowel sounds connect with /r/.

Note that most words that end in a vowel sound (if we're being non-rhotic) are *spelt* ending in the letter ‘r’ (e.g. ‘car’ /kɑ:/), which is why students generally find this quite intuitive. Students get confused with words like ‘law’, which end in a vowel (not /i/ or /u/) but aren't *spelt* ending in the letter ‘r’. The main issue is that students tend to be overly concerned with spelling, to the detriment of their pronunciation.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Richard Hogg, David Denison A History of the English language Cambridge University Press, 2008
2. İ. Hüseynova, Nitq mədəniyyəti (Qloballaşma və multikulturalizm şəraitində dilin inkişafı), elibrary.az/docs/jurnal/jm2017
3. N. Seyidəliyev, Afad Qurbanov və ümumi dilçilik, Bakı, 2019.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов, Едиториал УРСС, 2000
5. Жеребило Т.В. Термины и понятия лингвистики: Общее языкознание. Социоллингвистика, Пилигрим, 2012.

Açar sözlər termin linqvistika fonetika fonem səs tələffüz

Ключевые слова терминология лингвистика фонетика фонем звук произношение

Key words terminology linguistics phonetics phoneme sound pronunciation

SUMMARY

All languages change in the course of time. Written records make it clear that 15th-century English is quite noticeably different from 21st-century English. Certain common types of sound change, most notably assimilation and dissimilation, can be explained, at least partially, in terms of syntagmatic, or contextual, conditioning. By assimilation is meant the process by which one sound is made similar in its place or manner of articulation to a neighbouring sound. For example, the word “cupboard” was presumably once pronounced, as the spelling indicates, with the consonant cluster **pb** in the middle. The **p** was assimilated to **b** in manner of articulation (i.e., voicing was maintained throughout the cluster), and subsequently the resultant double consonant **bb** was simplified.

Резюме

Ассимиляция в лингвистике — главным образом фонологический термин, обозначающий уподобление одного звука другому.” Ассимиляция происходит между звуками одного типа (гласными или согласными). Ассимиляция может быть *полной* (в этом случае ассимилируемый звук полностью совпадает с тем, которому он уподобляется) и *неполной* (соответственно, изменяется лишь несколько признаков ассимилируемого звука).” (5, 47) По своему направлению ассимиляция может быть *прогрессивной* (предыдущий звук влияет на последующий), *регрессивной* (последующий звук влияет на предыдущий) и *взаимной* (два соседних звука влияют друг на друга, сообщая какие-то черты артикуляции друг другу).

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova

Əsgərova Kəmalə Tofiq qızı²⁴

²⁴ AzMİU-nun Əcnəbi dillər kafedrasının baş müəllimi kamala.hajiyeva@hotmail.com